

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Dr. Öğr. Üyesi
Tuğba SARIKAYA AKSOY

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Edebiyat Fak.
Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Böl.

tugba.sarikaya@hbv.edu.tr

0000-0002-6622-8783

10.56387/ahbvedebiyat.1384938

Gönderim Tarihi: 02.11.2023

Kabul Tarihi: 15.12.2023

Alıntı: SARIKAYA AKSOY, T.
(2023) "Tuva Türkçesinde Son
Çekim Edatlarının Tamlayıcılarına
Yükledikleri Roller (ışkaş, deg,
dees, bile, hire)". *AHBVÜ
Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (9),
95-111.

TUVA TÜRKÇESİNDE SON ÇEKİM EDATLARININ TAMLAYICILARINA YÜKLEDİKLERİ ROLLER (ışkaş, deg, dees, -bile, hire)

ÖZ: Edatlar cümlede öbek yapı oluştururken bağımlı öge olarak isim, zamir veya fiil soylu sözcüklerden oluşmuş tamlayıcıları seçer. Edat öbekleri kendilerine belirli sözdizimsel roller belirler ve kendisine bağlı olan zorunlu öğeye yani tamlayıcısına çeşitli anlambilimsel roller yükler. Bu çalışmada edatların tamlayıcılarına yükledikleri sözdizimsel roller *bağlantılı dilbilgisi* ve *istem kuramı* çerçevesinde; anlambilimsel roller ise *durum dilbilgisi* ve *üretici dönüşümsel dilbilgisi* kuramının alt başlıklarından *yönetme* ve *bağlama kuramı* içerisinde ele alınan *rol kuramı* çerçevesinde incelenmiştir. Tuva Türkçesinde çok sayıda son çekim edatı bulunmaktadır. Son çekim edatları kendilerinden önce ve sonra gelen sözcüklerle bir tamlama oluşturmakta ve cümle içinde belirli bir işlevi yerine getirmektedir. Her bir edatın sahip olduğu sözdizimsel ve anlambilimsel rol bağımlı biçimbirimlere göre farklılık gösterir. Bu yüzden bir edat çok sayıda sözdizimsel ve anlambilimsel role sahip olabilir. Bu durum da ancak bağlam içinde çözülür. Bu çalışmada Tuva Türkçesinde *ışkaş, deg, dees, -bile* ve *hire* son çekim edatlarının tamlayıcılarına yükledikleri sözdizimsel ve anlambilimsel roller belirtilen kuramlar temelinde, gramer kitapları, sözlükler ve edebî metinlerden seçilen örnek cümleler üzerinden incelenmiştir. İncelenen her bir edat bölümünün sonunda edatın anlamı, işlevi, tamlayıcı türü, sözdizimsel rol ve anlambilimsel rol başlıklarından oluşan bir tablo sunulmuştur. Böylece incelenen edatların her bir özelliğinin açık ve toplu bir şekilde görülmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edat, Tuva Türkçesi, Sözdizimi, Anlambilimi, Rol.

THE ROLES THAT INFLECTED PREPOSITIONS ATTACH TO THEIR COMPLEMENTS IN TUVAN LANGUAGE (ışkaş, deg, dees, -bile, hire)

ABSTRACT: While prepositions create a phrasal structure in the sentence, they choose complements consisting of words originated from nouns, pronouns or verbs as dependent elements. Prepositional phrases determine specific syntactic roles for themselves and assign various semantic roles to the compulsory element attached to them, in other words, to their complements. In this study, the syntactic roles that prepositions assign to their complements are analysed within the frame of *dependency grammar* and *volition theory* while semantic roles are analysed within the frame of *role theory*, which is discussed within *government and binding theory* that is one of the subtitles of *state grammar* and *transformational generative grammar*. Tuvan language has a large number of inflected prepositions. Inflected prepositions form a prepositional phrase with the words coming before and after them and fulfil a specific function in the sentence. The syntactic and semantic role of each preposition varies according to the dependent morphemes. Therefore, a preposition may have multiple syntactic and semantic roles. This situation can only be resolved in context. In this study, syntactic and semantic roles that inflected prepositions, *ışkaş, deg, dees, -bile* and *hire*, attach to their complements are analysed on the basis of the mentioned theories and within the sample sentences selected from grammar books, dictionaries and literary texts. In the end of each section of preposition analysed, a table consisting of preposition's meaning, function, complement type, syntactic role, and semantic role is presented. In this way, it is aimed to reveal each feature of the analysed prepositions clearly and collectively.

Keywords: Preposition, Tuvan Language, Syntax, Semantics, Role.

1. Giriş

Tuva Türkçesi, Türk lehçelerinin Kuzeydoğu grubunda Altay, Hakas, Şor, Tofa, Çulım ve Saha Türkçesiyle birlikte Sibiry grubu Türk lehçeleri içindedir. Bu çalışmada Tuva Türkçesinde son çekim edatlarının tamlayıcılarına yükledikleri sözdizimsel ve anlambilimsel rollerin durumu *bağlantılı dilbilgisi ve üretici dönüşümsel dilbilgisi* kuramlarına göre incelenmektedir.

Bugüne kadar edatlarla ilgili yapılan çalışmalarda edatların daha çok şekil bilgisel özelliklerinden, temel işlevlerinden, hangi hâl ekini almış tamlayıcı istemesinden ve cümle içinde hangi görevlerde kullanıldığından bahsedilmiştir (Üstünova, 2008; Karaağaç, 2009; Korkmaz, 2014; Hacıeminoğlu, 2015; Alkaya, 2022). Edatların işlevleriyle onların cümle içinde sözdizimsel ve anlambilimsel rolleri arasındaki ilişkiden bahseden çalışmalar çok azdır (Doğan, 2011; Doğan, 2014; Hirik, 2019; Karacan, 2021).

Son çekim edatlarının tamlayıcılarla kurdukları ilişki sonucunda üstlendikleri işlevler ile onların sözdizimsel ve anlambilimsel rolleri arasındaki ilişki oldukça fazladır. Edatların farklı işlevler üstlenmesinde onların önünde veya arkasında bulunan, edatlara bağlı tamlayıcılarla olan ilişkileri etkilidir. Türkiye Türkçesi ve diğer bazı Türk lehçeleri üzerinde bu konu ile ilgili çalışmalar (Karabulut ve Arı Özdemir, 2017; Yeloğlu, 2017; Gürses, 2019; Alkaya, 2022) yapılmasına rağmen Sibiry grubu Türk lehçelerinden olan Tuva Türkçesinde edatlarla ilgili gramer kitapları ve birkaç tez dışında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır (İshakov & Pal'mbah, 1961; Tosun, 2011; Koçoğlu Gündoğdu, 2018; Altundaş, 2022).

Bu çalışmada öncelikle Tuva Türkçesinde *edat* terimi hakkında kısaca bilgi verilecek, ardından kuramsal çerçeveden ve çalışmanın yönteminden bahsedilecektir. Bu kapsamda *durum dilbilgisi ve rol kuramı* açıklanacaktır. Çalışmanın inceleme bölümünde son çekim edatlarının tamlayıcılarına yükledikleri sözdizimsel ve anlambilimsel roller *ışkaş, deg, deeş, -bile* ve *hire* edatları üzerinden incelenecektir.

2. Tuva Türkçesinde Edat

Araştırmacılar *edat* (postposition) terimini farklı yönleriyle ele alıp tanımlama yapmışlardır. Edatları anlamsal açıdan tanımlayan görüşlere göre edatlar, tek başlarına anlamları olmayan, ancak cümledeki diğer sözcük ve sözcük grupları arasında çeşitli ilişkiler kuran sözlerdir (Emre, 1945: 359; Ergin, 2013: 348; Hacıeminoğlu, 2015: XII). Edatları sözdizimsel konumuna göre tanımlayan görüşlere göre edatlar söz, söz öbeği ve cümle gibi dil birimleriyle kullanılabilen ve onlara değişik anlamlar katan veya onları çekime sokan sözlük veya sözdizimi birimleridir (Gencan, 1966: 290; Lewis, 2000: 83; Karaağaç, 2012: 432). Bu görüşler dışında edatları anlamsal, sözdizimsel ve köken açısından değerlendiren tanımlamalara göre edatlar, isimlerden sonra yer alan, isimle doğrudan ya da belli durum ekleri aracılığıyla birlik oluşturan görevsel öncüllerdir (Korkmaz, 1992: 51; Adalı, 2004: 40; Delice, 2012: 33).

Edatlar; *istemsiz edatlar* (bağlama ve ünlem edatları), *bir istemli edatlar* (son çekim edatları) ve *iki istemli edatlar* (son çekim edatları) şeklinde sınıflanabilir. Edatlar, zamanla istem boşlukları oluşturabilir. *İstemsiz edatlar* herhangi bir istem boşluğu açmayan ve herhangi bir sözdizimsel unsuru kendine bağımlı kılamayan biçimbirimlerdir (Tesnière, 1999: 160; Matthews, 2007: 6). *Bir istemli* ve *iki istemli edatlar*, edat öbeğinin sözdizimsel yapısını belirler ve ona şekil verir. Bu edatlar farklı tamlayıcı tipleri isterler. Son çekim edatları en fazla iki istem boşluğu açmasına rağmen bu boşlukları *yalın durum* (kim), *yükleme durumu* (kimi), *yönelme durumu* (kime), *ayırılma durumu* (kimden), *tamlayan durumu* (kimin) ve *vasıta durumu* (kimle) tamlayıcıları olmak üzere altı tip tamlayıcıyla doldurur (Doğan, 2014: 109).

Tuva Türkçesinde edat terimi için *ederinçi* veya *poslelog* terimleri kullanılır. Edatlar, köken olarak zamir, bağlaç, fiil ve zarf gibi sözcük gruplarıyla bağlantılıdır; ancak anlamsal ve işlev olarak bu sözcük gruplarından ayrılır. Tuvacada edatlar anlam ve işlev olarak dört grupta incelenir: 1. Ana sözcüklerin çeşitli anlam nüanslarını belirten edatlar (işaret, sınırlayıcı, pekiştirici vb.); 2. Dile kiplik anlamı katan edatlar (onay, soru, olumsuzluk, karşılaştırma vb.); 3. Dile

duygusal renk katan edatlar; 4. Sözcük ve şekil yapan edatlar (İshakov & Pal'mbah, 1961: 434-436; Mart-ool, 2002: 198-199).

Tuva Türkçesinde son çekim edatları, durum ekleri gibi, bağımlı ve bağımsız sözcük türleri arasındaki gramer ilişkilerini belirtir. Bazı durumlarda durum eklerinin anlamlarını tamamlar; bazı durumlarda ise Türk lehçelerinde olmayan durumların anlamlarını belirtir (Dmitriyev, 1948). Son çekim edatları bağımsız sözcüklerden farklıdır; metin bağlamı dışında kullanılmazlar ve belli bir derecede bağımsız leksik anlama sahiptirler (Dorju vd., 1993: 163-165; İshakov & Pal'mbah, 2019: 394-395; Harrison, 2000: 32).

Bu çalışmada edatların tamlayıcılarına yüklediği roller incelenirken son çekim edatlarının durum ekleriyle anlam ilişkisi kurduğu görülmüştür. Bu durum son çekim edatlarının *istem* durumunun incelenmesini gerektirmiştir. Son çekim edatlarıyla kurulan tamlayıcılar farklı anlam-bilimsel roller yüklenebilir. Bu rolleri belirleyebilmek için *rol kuramından* faydalanılmıştır.

3. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmada edatların tamlayıcılarına yükledikleri sözdizimsel roller *bağlantılı dilbilgisi* ve *istem kuramı* çerçevesinde; anlambilimsel roller ise *durum dilbilgisi* ve *üretici dönüşümsel dilbilgisi* kuramının alt başlıklarından *yönetme ve bağlama kuramı* içerisinde ele alınan *rol kuramı* çerçevesinde incelenmiştir.

Bağlantılı dilbilgisi kuramı (dependency grammar) sözdizimi ve karşılaştırmalı dilbilim üzerine çalışmaları olan Fransız dilbilimci Lucien Tesnière tarafından geliştirilmiştir. Bu kuram cümlelerin çözümlenmesinde, çekimli fiillerden yola çıkarak soyut cümle yapılarını belirlemeyi amaçlayan bir kuramdır (Vardar, 2007: 30). Ayrıca Tesnière, cümledeki temel kurucu unsurun fiil olduğunu ve fiilin diğer cümle öğelerini de yönettiğini belirtir (Aydın Özkan, 2018: 23).

Bağlantılı dilbilgisinin iki önemli kavramı *bağımlılık* (connexion) ve *istem* (valence) kavramlarıdır. Bu kavramlardan *bağımlılık*, sözcüklerin yalnızlığına son veren ve onları bir yapı durumuna getiren sözdizimsel bir öğe olarak kabul edilir. Örneğin "Çocuk konuşuyor" cümlesi sadece "çocuk" ve "konuşuyor" gibi iki öğeden oluşmaz. Bu öğeleri birbirine bağlayan üçüncü bir öğe daha vardır. Bu öğe *bağımlılıktır*. Bu bağımlılığı hiçbir öğe belirtmez; ancak zihinsel olarak algılanır (Tesnière, 1999: 134-135; Yaylagül, 2015: 90-91).

Tesnière'e göre cümledeki fiil olay örgüsünü gösterir. Fiil, cümlelerin bütün öğelerini kendisine bağımlı kılan ve bunlarla birlikte cümleyi oluşturan yönetici öğedir. Yönetilen bağımlı öğelerse *eyleyen* (katılan, actant) ve *tümleyen* (circumstance) olarak ikiye ayrılır (Erdem, 2006: 41; Karabulut ve Arı Özdemir, 2017: 99). *Eyleyen*, fiilin belirttiği oluşa etken ya da edilgen biçimde katılan varlık ya da nesnelere her biridir (Vardar, 2007: 30). Fiillerin hepsi aynı sayıda *eyleyen* unsuruna sahip değildir. Bu yüzden fiiller bir eyleyenli, iki eyleyenli ve üç eyleyenli olarak sınıflandırılabilir. Fiilin belirli sayıda eyleyeni yönetebilme kapasitesi, onun *istemini* oluşturur (Tesnière, 1999: 149-151). *Tümleyen* ise fiilin belirttiği oluşla ilgili zaman, yer, koşul, neden anlatan zarf ya da zarf nitelikli birim ya da birimler bütünüdür. Cümledeki tümleyenlerin sayısı belirsizdir ve birlikte kullanımları da zorunlu değildir (Vardar, 2007: 200).

Bağlantılı dilbilgisinden gelişen *istem kuramında* cümle yapısının fiilin istemi tarafından kurulduğu ileri sürülmüştür. Fiilin istemi cümledeki diğer unsurların sözdizimsel ve anlambilimsel niteliklerini belirler. *İstem* (valence) türleri hakkında farklı sınıflandırmalar yapılsa da istem daha çok mantıksal, sözdizimsel ve anlamsal olmak üzere üç alt başlıkta incelenmiştir. *Mantıksal istem*, bir sözcüğün açtığı istem boşluklarını ve bu boşlukların sayı değerini karşılar. Bir başka deyişle fiilin gerçekleşmesi için gerek duyduğu üye ya da tamlayıcı sayısı olarak da tanımlanır (Doğan, 2011: 51). *Sözdizimsel istem*, anlamsal ilişkilerin dolaylı bir yansımasıdır ve fiilin anlamı ile doğrudan belirlenir (Helbig, 1992). Sözdizimsel istem düzeyinde bir fiilin istemi hem onun alabileceği tamlayıcıların sayısını hem de yönetebildiği tamlayıcıların biçimini ya da tipini ifade eder (Doğan, 2011: 51). *Anlamsal istem*, mantıksal isteme çok benzemekle

birlikte bir cümlelerin derin yapısının yorumlanması şeklinde tanımlanabilir. Bu istem türü, eyleyenlerin anlamsal niteliklerinin, anlamsal durumlar kullanılarak belirlenmesiyle ortaya çıkar (Aydın Özkan, 2018: 115).

Edatlar cümlede anlam ilgisi kurmak, anlam yaratmak ve cümleye anlamsal derinlik kazandırmak için vardır. Bu yüzden edatların anlamsal istem çerçevelerinin incelenmesi gerekir. Bu şekilde edatların hangi durumlarda hangi anlamlar yarattığı ve ortaya çıkan bu anlamın hangi sözdizimsel çerçevede oluştuğu tespit edilecektir.

Bir edatın anlamsal istemini, onun yüklendiği anlambilimsel roller belirlemektedir. Örneğin, *öl-* fiili tek eyleyenli bir fiildir. Burada eyleyen sayısı mantıksal istem düzeyini belirler. Bu fiilin gerçekleşmesi için canlı bir varlığa ihtiyaç vardır. Bu durum *öl-* fiilinin sözdizimi içindeki anlamsal istem boyutunu gösterir. Anlamsal istem düzeyi *durum dilbilgisi* ve *rol kuramı* ile yakından ilgilidir.

Durum dilbilgisi (Case grammar)

Durum dilbilgisi, C. Fillmore'un (1968) öncülüğünde fiil çevresinde gelişen durum ya da rol merkezli bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre merkezde sözdizimi vardır ve cümle yükleme göre belirlenen *anlamsal roller* yönünden incelenir. Fillmore, özne ve nesne kavramlarına yeni kategoriler ekleyerek cümledeki rollerin sayısını artırır ve bunları *durum* olarak adlandırır (Kerimoğlu, 2016: 99) ve geleneksel dilbilgisindeki *durum* kavramı yerine *eden* (agent), *etkilenen* (patient), *deneyimci* (experiencer), *nesne* (objective), *hedef* (goal), *kaynak* (source), *konu* (theme), *yer* (location) ve *araç* (instrumental) gibi bazı evrensel *durumlar* önerir. Cümleleri bu *durumlara* göre çözümler (Fillmore, 1968: 5). Örneğin; "Mert mamasını biberon ile içti." cümlesinde *içmek* fiili bir eden (*Mert*), bir etkilenen (*mamasını*) ve bir araç (*biberon ile*) durumu bulundurur. Durum dilbilgisi, bir cümlelerin sözdizimsel ve anlambilimsel rollerini saptamaya çalışan bir kuramdır.

Rol kuramı (θ-Theory)

Rol kuramı, 1981'de Chomsky tarafından geliştirilmiş, anlamın sözdizimi üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlayan bir kuramdır. Cümlede yer alan her unsurun anlambilimsel bir rolü vardır. Bu durum Chomsky kuramında *rol yükleme* olarak adlandırılmıştır. Fiiller ya da istem potansiyeli olan diğer sözcükler *rol yükleme* durumunu kendi kendilerine yapamazlar. Söz konusu roller, cümledeki üyelere istem potansiyeline sahip fiiller ya da edatlar tarafından yüklenmektedir (Uzun, 2000: 103). Rol kuramı çalışmalarında fiillerin ya da edatların kaç rolünün bulunduğu, bu rolleri hangi konumdaki tamlayıcılara yükledikleri konusunda bazı tartışmalar vardır. Bu konuda roller ile ilgili evrensel bir liste belirlemek çok da mümkün değildir. Çünkü her bir tamlayıcı cümle içindeki konumuna göre farklı sözdizimsel ve anlambilimsel rollere sahiptir. Bu yüzden her cümleyi kendi içinde değerlendirip çözümlenmek doğru sonuçlara ulaşmasını sağlar.

4. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak doküman/metin analizi yönteminden faydalanılmıştır. Bu doğrultuda Tuva Türkçesi üzerine yazılmış gramerler, ders kitapları, Tuvaca-Rusça, Rusça-Tuvaca, Tuvaca-Türkçe sözlükler (A. A. Pal'mbah (1955). *Tiva-Orus Slovar'*; E. R. Tenişev (1968). *Tiva-Orus Slovar'*; D. A. Monguş (Red.) (2003). *Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıka-I (A-Y)*; D. A. Monguş (Red.) (2011). *Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıka-II (K-S)*; E. Arıkoğlu, K. Kuular (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*) ve edebî türlerden (roman, hikâye, masal vb.) taranan örneklem neticesinde Tuva Türkçesinde çok sayıda son çekim edatının olduğu tespit edilmiştir (29 tane). Ancak bu çalışmada -seçilen- edatların kendi temel rolleri (*benzerlik*, *sebep*, *birliktelik*, *ölçü*) dışında farklı sözdizimsel ve anlambilimsel rollere sahip olduğu tespit edilen *ışkaş*, *deg*, *deeş*, *-bile* ve *hire* edatlarının incelenmesi uygun görülmüştür. Her bir edatın metin analizi yapıldıktan sonra edatların sözdizimsel ve anlambilimsel rol çerçeveleri tablo ile sunulmuştur.

5. Tuva Türkçesinde Son Çekim Edatlarının Tamlayıcılarına Yükledikleri Sözdizimsel ve Anlambilimsel Roller

Edatlar, cümlede var olabilmek için kendine bağımlı diğer birimlerle birlikte ortaya çıkar. Böylece edatlar tamlama oluşturdukları sözcüğün türüne göre farklı öbek yapılar içinde yer alırlar ve bu öbek yapılarıdaki öğeler çeşitli hâl eklerini alarak edat öbeğinin oluşmasını sağlar. Edatlar, belli bir sözdizimsel ve anlambilimsel rol çerçevesine sahiptir. Bu roller edatın anlamına ve işlevine bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu çalışmada son çekim edatlarının tamlayıcılarına yükledikleri sözdizimsel ve anlambilimsel roller *ışkaş*, *deg*, *dees*, *-bile* ve *hire* edatları üzerinden incelenmiştir.

5.1. *ışkaş* “benzerlik, gibi”¹

* isim_(ø)+*ışkaş*+isim:

(1) İnçan çingejek dürt-sınnıg, **hiliñ**_(isim) **ışkaş**_(edat) das kara **çaştıg**_(isim), Sı-gırzımaar karaktarlıg, kızıl çaaktıg, üjen har çetkelek hire nazılıg **urug**_(isim) kirip kelgen.

“O sırada incecik uzun boylu, **kadife gibi** simsiyah **saçlı**, çekik gözlü, kırmızı yanaklı, henüz otuz yaşına ulaşmamış **bir kız** girivermiş.” (TÇI 31)

(1). örnekte *ışkaş* edatının sözdizimsel olarak kendisinden önce gelen yalın bir isimle tamlama oluşturduğu görülmektedir. Bu cümlede *ışkaş* edatının tümleci *hiliñ* “kadife” sözcüğüdür. *hiliñ ışkaş* “kadife gibi” yapısı *urug* “kız” sözcüğünü niteleyen tamlamanın içinde sıfat işlevinde kullanılmıştır. *ışkaş* edatı anlambilimsel olarak rol kuramına göre *benzerlik* rolü üstlenmiştir.

* isim_(çokluk e.)+*ışkaş*+fiil:

(2) Ooñ kadında dağlar şınap-la dirig, olar, öske bügü dirig_ **amıtnar**_(isim+çokluk e.) **ışkaş**_(edat), **şimçep turarlar**_(fiil).

“Bununla birlikte dağlar gerçekten diri, **diğer bütün canlılar gibi hareket edebilirler.**” (DÇ 11)

(2). örnekte *ışkaş* edatı sözdizimsel olarak kendisinden önce gelen çokluk eki almış yalın bir isimle tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *ışkaş* edatının tümleci *öske bügü dirig amıtnar* “diğer bütün canlılar” sözcüğüdür. Buradaki *amıtnar ışkaş* “canlılar gibi” edat öbeği *öske bügü dirig* “diğer bütün diri” sıfat öbeği tarafından nitelenmiştir. Ayrıca bu yapı *şimçep turarlar* “hareket edebilirler” yüklemine tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *benzerlik* rolü üstlenmiştir.

* isim_(olumsuz)+*ışkaş*+fiil:

(3) Ol deg kaygamçık eki kiji çirik çerde kayda-daa **çok**_(olumsuz isim) **ışkaş**_(edat) **sagındırar**_(fiil).

“Onun gibi sevimli iyi insan yeryüzünde yokmuş **gibi düşündüler.**” (DÇ 99)

(3). örnekte *ışkaş* edatı kendisinden önce olumsuz bir isim ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *ışkaş* edatının tümleci *çok* “yok” sözcüğüdür. *çok ışkaş* “yokmuş gibi” edat öbeği *sagındırar* “düşündüler” fiilinin tümleci görevinde ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *varsayım* rolü üstlenmiştir.

* zamir_(ø)+*ışkaş*+isim:

(4) **Sen**_(zamir) **ışkaş**_(edat) **öskerlikçi kiji-bile**_(isim) öglenmeenim eki bolgan-dır.

¹ (TOS 1955: 572; Ten 1968: 601; TTS 2003: 57).

“**Senin gibi hain biriyle evlenmediğim iyi olmuş.**” (KKS 42)

(4). örnekte *ışkaş* edatı sözdizimsel olarak bir kişi zamiri ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *ışkaş* edatının tümleci *sen* kişi zamiridir. *sen ışkaş* “senin gibi” edat öbeği *öskerlikçi kiji* “hain biri” öbeği içinde sıfat işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *etkilenen* rolünü temsil etmektedir.

* **fiil**_(sıfat-fiil e.)+**ışkaş**+**fiil**:

(5) Ooñ añaa dıka-la ür üye **ertken**_(fiil+sıfat-fiil e.) **ışkaş**_(edat) **bolgan**_(fiil).

“Ona çok uzun zaman **geçmiş gibi olmuş.**” (DÇ 80)

(5). örnekte *ışkaş* edatı sözdizimsel olarak sıfat-fiil eki almış bir sözcükle tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *ertken* “geçmiş” sözcüğü *ışkaş* edatının tümlecidir. *ertken ışkaş* “geçmiş gibi” edat öbeği *bolgan* “olmuş” fiilinin tümleci görevinde ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *ölçü* rolünü temsil etmektedir.

* **fiil**_(olumsuz gelecek z. e.)+**ışkaş**:

(6) Saktırımga, sağıšta Çingispey bile Barın-Hemçik kojuunda ılap çurt-tap çoruur urug şuut **dömeyleşpes-daa**_(fiil+olumsuz gelecek z. e.) **ışkaş**_(edat).

“Düşünüyorum da Cengiz Bey ile Barın-Hemçik bölgesinde yaşayan kız hiç de birbirine **benzemiyo gibi**di.” (DÇ 65)

(6). örnekte *ışkaş* edatı sözdizimsel olarak olumsuz gelecek zaman eki almış bir sözcükle tamlama oluşturmuştur. Bu örnekte *dömeyleşpes* “benzemiyo” fiili *ışkaş* edatının tümlecidir. Ayrıca *dömeyleşpes-daa ışkaş* “benzemiyo gibiydi” edat öbeği yüklem görevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *karşılaştırma* rolü üstlenmiştir.

* **fiil**_(zarf-fiil e.)+**fiil**_(sıfat-fiil e.)+**ışkaş**+**fiil**:

(7) Inakşıldıñ dülgeezininge sağış-setkil ala-çaygaar kiiskip, kulakka taalançığ ayalgalar **çañgilanıp**_(fiil+zarf-fiil e.) **kelgen**_(fiil+sıfat-fiil e.) **ışkaş**_(edat) **apaar**_(fiil) çüve.

“Aşkın cazibesine kapıldığımızda kulağa hoş gelen melodiler **yankılanır gibi olur.**” (KKS 3)

(7). örnekte *ışkaş* edatı sözdizimsel olarak zarf-fiil eki almış bir fiil ve sıfat-fiil eki almış bir yardımcı fiil ile birlikte tamlama oluşturmuştur. Bu örnekte *ışkaş* edatının tümleci *çañgilanıp kelgen* “yankılanmış” söz öbeğidir. *çañgilanıp kelgen ışkaş* “yankılanır gibi” edat öbeği *apaar* “olur” fiilinin tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Rol kuramına göre *durum* rolü ve *benzerlik* rolüne sahip olduğu görülmektedir.

ışkaş edatının sözdizimsel ve anlambilimsel rol çerçevesi

ışkaş	Tuva Türkçesi
Anlam	“benzerlik, gibi”
İşlev	sıfat, zarf, fiil
Tamlayıcı türü	isim, zamir, sıfat-fiil, zarf-fiil
Sözdizimsel rol	isim _(∅) + ışkaş +isim isim _(çokluk e.) + ışkaş +fiil isim _(olumsuz) + ışkaş +fiil zamir _(∅) + ışkaş +isim fiil _(sıfat-fiil e.) + ışkaş +fiil

	fiil _(olumsuz gelecek z. e.) + ışkaş fiil _(zarf-fiil e.) +fiil _(sıfat-fiil e.) + ışkaş +fiil
Anlambilimsel rol	benzerlik varsayım etkilenen ölçü karşılaştırma durum

5.2. *deg* “gibi”²

* isim_(Ø)+*deg*+fiil:

(8) **Kulun**_(isim) **deg**_(edat) odagnı dolgandır **deşkilep turgan men**_(fiil).
“*Kulun gibi ateşin etrafında hoplayıp zıpladım.*” (DK 8)

(8). örnekte *deg* edatı sözdizimsel olarak yalın bir isimle tamlama kurmuştur. Bu örnekte *deg* edatının tümleci *kulun* “kulun” sözcüğüdür. *kulun deg* “kulun gibi” edat öbeği *deşkilep turgan men* “hoplayıp zıpladım” yüklemine tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *benzerlik* rolünü üstlenmiştir.

* isim_(çokluk e.)+*deg*+fiil:

(9) Dayzınnar, hanga haramdıkkan **börüler**_(isim+çokluk e.) **deg**_(edat), **şurap-la turgannar**_(fiil).

“*Düşmanlar, hanın üzerine aç kurtlar gibi üşüşmüşler.*” (DÇ 26)

(9). örnekte *deg* edatı sözdizimsel olarak çokluk eki almış bir isimle tamlama kurmuştur. Bu örnekte *haramdıkkan börüler* “aç kurtlar” sıfat öbeği *deg* edatının tümlecidir. Buna göre buradaki edat, sıfat öbeğinin bir parçasıdır. Ayrıca *haramdıkkan börüler deg* “aç kurtlar gibi” edat öbeği *şurap-la turgannar* “üşüşmüşler” yüklemine tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *benzerlik* rolüne sahiptir.

* isim_(bulunma h. e.)+*deg*+fiil:

(10) Hem ununuñ orgulaajı şuu-la **adısta**_(isim+bulunma h. e.) **deg**_(edat) **kös-tür**_(fiil).

“*Nehir yatağının düzlüğü tıpkı avuç içinde gibi görünüyor.*” (Or 15)

(10). örnekte *deg* edatı sözdizimsel olarak bulunma hâli eki almış bir sözcükle tamlama oluşturmuştur. Bu örnekte *adısta* “avuç içinde” sözcüğü *deg* edatının tümlecidir. *adısta deg* “avuç içinde gibi” edat öbeği *köstür* “görünüyor” yüklemine tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Rol kuramına göre *yer* rolünü üstlenmiştir.

* isim_(aitlik e.)+*deg*+fiil:

(11) İnçangı on tos çil burungaar bolgan bir bolçuuşkunnu **düüngü**_(isim+aitlik e.) **deg**_(edat) **saktıp or men**_(fiil).

“*Daha on dokuz yıl önce olmuş bir olayı dün gibi hatırlıyorum.*” (Bİ 68)

(11). örnekte *deg* edatı sözdizimsel olarak aitlik eki almış bir sözcükle tamlama kurmuştur. Bu cümlede *düüngü* “dünkü” sözcüğü *deg* edatının tümlecidir. *düüngü deg* “dün gibi” edat

² (TOS 1955: 139; Ten 1968: 151; TSTY-I 2003: 408; TTS 2003: 30).

öbeği *saktıp or men* “hatırlıyorum” yüklemine tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *karşılaştırma* rolünü üstlenmiştir.

* **zamir_(ø)+deg+isim:**

(12) **Ol**_(zamir) **deg**_(edat) kaygamçık eki **kiji**_(isim) çırık çerde kayda-daa çok iş-kaş kıldır **sagındırar**_(fiil).

“*Onun gibi sevimli iyi insan yeryüzünde yokmuş gibi düşündüler.*” (DÇ 99)

(12). örnekte *deg* edatı sözdizimsel olarak kişi zamiri ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *ol* “o” kişi zamiri *deg* edatının tümlecidir. *ol deg* “onun gibi” edat öbeği *ol deg kaygamçık eki kiji* “onun gibi sevimli iyi insan” sıfat öbeğinin içinde sıfat işlevinde kullanılmıştır. Bu yapı aynı zamanda *sagındırar* “düşündüler” yüklemine nesnesi görevindedir. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *etkilenen* rolünü üstlenmiştir.

* **zamir_(ilgi h. e.)+fiil_(sıfat-fiil e.+iyelik e.)+deg+fiil:**

(13) **Meen**_(zamir+ilgi h. e.) **küzeenim**_(fiil+sıfat-fiil e.+iyelik e.) **deg**_(edat) çedip-daa **keldin**_(fiil).

“*Benim istediğim gibi geldin.*” (DÇ 27)

(13). örnekte *deg* edatı sözdizimsel olarak sıfat-fiil ve iyelik eki almış bir sözcükle tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *meen küzeenim* “benim istediğim” *deg* edatının tümleci konumundadır. *meen küzeenim deg* “benim istediğim gibi” edat öbeği de *keldin* “geldin” yüklemine tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *ölçüt* rolünü üstlenmiştir.

* **fiil_(sıfat-fiil e.)+deg+fiil:**

(14) Otka buduk dazıladır **kıpkan**_(fiil+sıfat-fiil e.) **deg**_(edat) doş mijirtkaynı **beer boldu**_(fiil).

“*Çalının ateşte tutuşması gibi buz çatırdamaya başladı.*” (DK 55)

(14). örnekte *deg* edatı sözdizimsel olarak sıfat-fiil eki almış bir sözcükle tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *deg* edatının tümleci *kıpkan* (<*kıvar*-) “tutuşmak” sözcüğüdür. *kıpkan deg* “tutuşması gibi” edat öbeği *beer boldu* “başladı” yüklemine tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *benzerlik* rolünü üstlenmiştir.

deg edatının sözdizimsel ve anlambilimsel rol çerçevesi

deg	Tuva Türkçesi
Anlam	“gibi”
İşlev	sıfat, zarf
Tamlayıcı türü	isim, zamir, sıfat-fiil
Sözdizimsel rol	isim _(ø) +deg+fiil isim _(çokluk e.) +deg+fiil isim _(bulunma h. e.) +deg+fiil isim _(aitlik e.) +deg+fiil zamir _(ø) +deg+isim zamir _(ilgi h. e.) +fiil _(sıfat-fiil e.+iyelik e.) +deg+fiil fiil _(sıfat-fiil e.) +deg+fiil

Anlambilimsel rol	benzerlik yer karşılaştırma etkilenen ölçüt
-------------------	---

5.3. *dees* “için”³

* isim_(iyelik e.)+*dees*+fiil:

(15) Çüğe deerge ol inak **kijizi**_(isim+iyelik eki) **dees**_(edat) **munğarap turgan**_(fiil).

“Çünkü o sevdiği kişi için üzülmüş.” (DÇ 110)

(16) Lombu baştaygı oruktu bodunun bot-idepkeyn-bile kazıp kaan bolza, söölgü **ajılı**_(isim+iyelik eki) **dees**_(edat) kolhoz aḡaa eveeş eves küş-hünün **sanap bergen**_(fiil).

“Lombu ilk yolu kendi gayretiyle kazmış olsa sonraki işi için kolhoz ona çok da az sayılmayacak iş günü verdi.” (Or 30)

(15) ve (16) numaralı örneklerde *dees* edatı sözdizimsel olarak iyelik eki almış bir isimle tamlama oluşturmuştur. (15)’te *dees* edatının tümleci *kijizi* “kişisi” ve (16)’da *dees* edatının tümleci *ajılı* “iş” sözcükleridir. (15)’te *kijizi dees* “kişi için” ve (16)’da *ajılı dees* “iş için” edat öbekleri *munğarap turgan* “üzülmüş” ve *sanap bergen* “verdi” yüklemelerinin tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak (15) *etkilenen* rolü üstlenirken; (16) *sıralama* rolüne sahiptir.

* fiil_(sıfat-fiil e.+iyelik e.)+*dees*+fiil:

(17) Höy mal frontuga **bergeni**_(fiil+sıfat-fiil e.+iyelik e.) **dees**_(edat) Tıvıkı Lenin ordeni dep çüve-bile **şaḡnatkan**_(fiil).

“Birçok mal cepheye verildiği için Tuvalılar Lenin nişanı ile ödüllendirildi.” (TÇI 90)

(17). örnekte *dees* edatı sözdizimsel olarak sıfat-fiil ve iyelik eki almış bir fiille tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *dees* edatının tümleci *bergeni* “verildiği” sözcüğüdür. *bergeni dees* “verildiği için” edat öbeği *şaḡnatkan* “ödüllendirildi” yüklemine tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *sebepl* rolü üstlenmiştir.

* fiil_(ettirgenlik e.+zarf-fiil e.)+ yardımcı fiil+*dees*+fiil:

(18) Oon uruglarına a’ş-çem **hayındırıp**_(fiil+ettirgenlik e.+zarf-fiil e.) **beer**_(yardımcı f.) **dees**_(edat) Paga arıgje ıyaştap **çorupkandır**_(fiil).

“Sonra çocuklarına yemek pişirmek için kurbağa ormana doğru odun kesmeye gitmiş.” (KK 85)

(18). örnekte *dees* edatı sözdizimsel olarak ettirgenlik ve zarf-fiil ekiyle oluşturulmuş bir fiilin yanına yardımcı fiil almış bir öbeğe tamlama kurmuştur. Bu cümlede *dees* edatının tümleci *hayındırıp beer* “pişirmek” birleşik fiildir. *hayındırıp beer dees* “pişirmek için” edat öbeği *çorupkandır* “gitmiş” yüklemine tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *amaç* rolüne sahiptir.

³ (TOS 1955: 182; Ten 1968: 197; TSTY-I 2003: 569-570; TTS 2003: 30).

* fiil_(zarf-fiil e.)+ yardımcı fiil+**deeş**+fiil:

(19) Harjığaş düvü bolup, sook-bile kadı tantsılap, kijilerni emin erttir **doŋgura**_(fiil+zarf-fiil e.) **berbez**_(yardımcı f.) **deeş**_(edat) **onu alaaktırıp turgan**_(fiil).

“Kar tanecikleri tipi olunca soğukla birlikte dans ederek insanların **donmaması için onu oyalamış**.” (DÇ 115)

(19). örnekte **deeş** edatı sözdizimsel olarak olumsuzluk eki almış yardımcı fiille birlikte zarf-fiil eki almış bir fiille tamlama kurmuştur. Bu cümlede **doŋgura berbez** “donmaması” birleşik fiili **deeş** edatının tümlecidir. Ayrıca **doŋgura berbez** **deeş** “donmaması için” edat öbeği **alaaktırıp turgan** “oyalamış” yüklemine tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre **sebeb** rolü ve **konu** rolü üstlenmiştir.

deeş edatının sözdizimsel ve anlambilimsel rol çerçevesi

deeş	Tuva Türkçesi
Anlam	“için”
İşlev	zarf
Tamlayıcı türü	isim, sıfat-fiil, zarf-fiil
Sözdizimsel rol	isim _(iyelik e.) + deeş +fiil fiil _(sıfat-fiil e.+iyelik e.) + deeş +fiil fiil _(ettirgenlik e.+zarf-fiil e.) + yardımcı fiil+ deeş +fiil fiil _(zarf-fiil e.) + yardımcı fiil+ deeş +fiil
Anlambilimsel rol	etkilenen sıralama sebeb amaç konu

5.4. **-bile** “ile”⁴* isim_(ø)+**bile**+fiil:

(20) Tıvalar bottarı bottarınga ajıldı turguzup, çoğaadıkçı **yozu**_(isim)-**bile**_(edat) **çurttap şidaar turgan bolza**_(fiil), inçan Tıva kiji Tıva kijini hündü-leer.

“Tuvalar birbirlerine iş bulabilseler, sanatçı **geleneklerine göre yaşayabilseler**, işte o zaman Tuvalı Tuvalıya saygı gösterir.” (DÇ 93)

(20). örnekte **-bile** edatı sözdizimsel olarak yalın hâldeki bir isim ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede **-bile** edatının tümleci **yozu** “gelenek” ismidir. **yozu-bile** “geleneklerine göre” edat öbeği **çurttap şidaar turgan bolza** “yaşayabilseler” şart kipi almış birleşik fiilinin tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak **kaynak** rolü üstlenmiştir.

(21) Olarnıñ ılgalı çeçen çoğaal üjük, **sös**_(isim)-**bile**_(edat), a höğjüm uran çü-ülü ün, **nota**_(isim)-**bile**_(edat) **ilerettiner**_(fiil).

“Onların farkı, edebiyat yazı ve **sözle**, müzik ise ses ve **notayla yapılır**.” (DÇ 85)

⁴ (TOS 1955: 93-94; Ten 1968: 103; TSTY-I 2003: 255; TTS 2003: 14).

(21). örnekte *-bile* edatı sözdizimsel olarak yalın hâldeki isimler ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *sös* “söz” ve *nota* “nota” sözcükleri *-bile* edatının tümlecidir. *sös-bile* “sözle” ve *nota-bile* “notayla” edat öbekleri *ilerettiner* “yapılır” yüklemine tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *araç* rolü üstlenmiştir.

(22) Ögje erestii konçug anıyak hereejok kirip keep, Emneer **kaday**_{(isim)-bile}_(edat) **mendi soluşkan**_(fiil).

“Çadıra cesur, çok genç bir kadın girerek **kadın doktorla selamlaştı.**” (H 137)

(22). örnekte *-bile* edatı sözdizimsel olarak yalın hâldeki bir isim ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *-bile* edatının tümleci *kaday* “kadın” sözcüğüdür. Ayrıca *kaday-bile* “kadınla” edat öbeği *mendi soluşkan* “selamlaştı” yüklemine tümlecidir ve edat tümleci işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *deneyimci* rolü üstlenmiştir.

(23) Meen professiyam **maşına-balgat**_{(isim)-bile}_(edat) **holbaşkan turarın**_(fiil) **hööreen men**_(fiil).

“Benim mesleğimin **arabalarla ilgili olmasından mutlu oldum.**” (KKS 162)

(23). örnekte *-bile* edatı sözdizimsel olarak yalın hâldeki bir isim ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *-bile* edatının tümleci *maşına-balgat* “araba” sözcüğüdür. *maşına-balgat-bile* “arabalarla” edat öbeği *holbaşkan turarın* “ilgili olması” yapısının tümlecidir. Ayrıca *maşına-balgat-bile holbaşkan turarın* “arabalarla ilgili olması” yapısı *hööreen men* “mutlu oldum” yüklemine tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *durum* rolüne sahiptir.

* **isim**_(çokluk e.)+**bile**+**fiil**:

(24) Adı-la orus, şınında arıg tivalaar, öl-çajından **tivalar**_{(isim+çokluk e.)-bile}_(edat) **aralaşkan**_(fiil) **Maşa**_(isim) çerle opan-çipeñ, onza öörzek, çazık çaraş **kıs çüvedir**_(isim).

“Sadece adı Rus, gerçekten temiz Tuvaca konuşuyor, gençliğinden beri **Tuvalar ile kaynaşan Maşa büsbütün çevik, arkadaş canlısı, sevimli, güzel bir kızdır.**” (H 58)

(24). örnekte *-bile* edatı sözdizimsel olarak çokluk eki almış yalın hâldeki bir isim ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *-bile* edatının tümleci *tivalar* “Tuvalar” sözcüğüdür. Burada *tivalar-bile* “Tuvalar ile” edat öbeği *tivalar-bile aralaşkan Maşa* “Tuvalar ile kaynaşan Maşa” sıfat öbeğinin içinde yer almaktadır. Bu yapı *kıs çüvedir* “kızdır” yüklemine tümlecidir ve özne görevindedir. Anlambilimsel olarak *kapsam* rolüne sahiptir.

* **isim**_(yönelme h. e.)+**bile**+**fiil**:

(25) **Aşaa**_{(isim+yönelme h. e.)-bile}_(edat) İnçaar **çugaalajıp**_(fiil) turda, anıyak kadın Yulduş-Hatunnuñ bajınga yanzi-bürü bodaldar **kirip turgan**_(fiil).

“**Kocasıyla bu şekilde konuştuğu zamanlarda genç kadın Yulduş Hatun’un aklına çeşitli düşünceler girmiş.**” (DÇ 57)

(25). örnekte *-bile* edatı sözdizimsel olarak yönelme hâli eki almış bir isim ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *-bile* edatının tümleci *aşaa* (<aşak+a>aşaa) “kocaya” sözcüğüdür. Burada *aşaa-bile* “kocasıyla” edat öbeği *aşaa-bile inçaar çugaalajıp turda* “kocasıyla bu şekilde konuştuğu zamanlarda” zarf öbeğinin içinde yer almaktadır. Bu yapı aynı zamanda cümlenin yüklemi olan *kirip turgan* “girmiş” sözcüğünün tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *etkilenen* rolüne sahiptir.

* **isim**_(iyelik e.)+**bile**+**fiil**:

(26) Bodunun bildinmes dılı^(isim+iyelik e.)**-bile**^(edat) **bir-le çüve çugaaladı**^(fiil).

"Kendi anlaşılmaz diliyle bir şeyler söyledi." (DÇ 94)

(26). örnekte *-bile* edatı sözdizimsel olarak iyelik eki almış bir isim ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *dılı* "dili" sözcüğü *-bile* edatının tümlecidir. Burada *dılı-bile* "diliyle" edat öbeği *bodunun bildinmes dılı-bile* "kendi anlaşılmaz diliyle" sıfat öbeği içinde yer almıştır. Bu yapı aynı zamanda *çugaaladı* "söyledi" yüklemının tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *kaynak* rolüne sahiptir.

(27) Kırgan-avam karaam çajın çenji^(isim+iyelik e.)**-bile**^(edat) **çotkaş**^(fiil), **kurut berip kaarga**^(fiil), **ılım-çılım baar men**^(fiil).

"Büyükannem gözlerimin yaşını yeniyle silerek kurut verince sakinleşiverdim." (DK 13)

(27). örnekte *-bile* edatı sözdizimsel olarak iyelik eki almış bir isim ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *çenji* "(onun) yeni" sözcüğü *-bile* edatının tümlecidir. Burada *çenji-bile* "yeniyle" edat öbeği *çenji-bile çotkaş* "yeniyle silerek" zarf öbeğinin bir parçasını oluşturmuştur. Edat öbeğinin yer aldığı *çenji-bile çotkaş kurut berip kaarga* "yeniyle silerek kurut verince" zarf öbeği *ılım-çılım baar men* "sakinleşiverdim" yüklemının tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *araç* rolüne sahiptir.

(28) Kaş çıl durguzunda çurttap kelgen bajırjı^(isim+iyelik e.)**-bile**^(edat) **bayırlajıp**^(fiil) **haya körnüp algaş turda, ektinge bir kiji deepken**^(fiil).

"Kaç yıldır yaşadığı eviyle vedalaşıp arkasını döndüğü zaman omzuna bir kişi dokunmuş." (KKS 97)

(28). örnekte *-bile* edatı sözdizimsel olarak iyelik eki almış bir isim ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *bajırjı* "evi" sözcüğü *-bile* edatının tümlecidir. Burada *bajırjı-bile* "eviyle" edat öbeği *çurttap kelgen* "yaşadığı" yapısı ile birleşerek sıfat öbeği oluşturmuştur. Ayrıca *bajırjı-bile* "eviyle" edat öbeği *bajırjı-bile bayırlajıp haya körnüp algaş turda* "eviyle vedalaşıp arkasını döndüğü zaman" yapısı içinde *deepken* "dokunmuş" yüklemının tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *yer* rolü üstlenmiştir.

(29) İyi alışkı iyi kadını^(isim+iyelik e.)**-bile**^(edat) **dörteleen döjek hoozunçe kire halıjıp bar çıdıptırlar**^(fiil).

"İki kardeş iki karısıyla dördü birlikte döşeğin yanına koşup gitmişler." (KK 46)

(29). örnekte *-bile* edatı sözdizimsel olarak iyelik eki almış bir isim ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *kadını* "karısı" sözcüğü *-bile* edatının tümlecidir. Burada *kadını-bile* "karısıyla" edat öbeği *iyi alışkı iyi kadını-bile dörteleen* "iki kardeş iki karısıyla dördü birlikte" isim öbeğinin içinde yer almaktadır. Bu yapı *kire halıjıp bar çıdıptırlar* "koşup gitmişler" yüklemının tümlecidir ve özne görevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *birliktelik* rolü üstlenmiştir.

(30) Kırgannar bistiinge avam^(isim+iyelik e.), **açam**^(isim+iyelik e.)**-bile**^(edat) **höörejp**^(fiil) **iyi-daa hondular**^(fiil).

"Yaşlılar annem ve babamla konuşup iki gün bize misafir oldular." (Bİ 18)

(30). örnekte *-bile* edatı sözdizimsel olarak iyelik eki almış isimler ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *avam*, *açam* "annem, babam" sözcükleri *-bile* edatının tümlecidir. Zarf-fiil eki almış *höörejp* "konuşup" fiiliyle tamlama oluşturan *avam*, *açam-bile* "annem ve babamla" edat öbeği *hondular* "misafir oldular" yüklemının tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *deneyimci* rolü üstlenmiştir.

* **zamir**^(çokluk e.)**+bile+fiil:**

(31) Aşak olar_{(zamir+çokluk e.)-bile_(edat)} aray boorda çöpşeeşeşken_(fiil).

“İhtiyar onlarla biraz da olsa yardımlaşmış.” (Or 8)

(31). örnekte *-bile* edatı sözdizimsel olarak çokluk eki almış bir zamir ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *-bile* edatının tümleci *olar* “onlar” zamiridir. Burada *olar-bile* edat öbeği *çöpşeeşeşken* “yardımlaşmış” yüklemine tümlecidir ve edat tümleci görevindedir. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *faidalanan* rolü üstlenmiştir.

* **zamir_(ilgi h. e.)+ bile+fiil:**

(32) Turup kelgeş, olurgan sandayımını turujunga ayaar salıp çıdırımında, redaktör meen_{(zamir+ilgi h. e.)-bile_(edat)} bajın sogaş kıldır mendilejip kaan_(fiil).

“Kalkınca oturduğum sandalyemi yerine düzgün şekilde yerleştirirken redaktör benimle başını sallayarak selamlaştı.” (KKS 39)

(32). örnekte *-bile* edatı sözdizimsel olarak ilgi hâli eki almış bir zamir ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *-bile* edatının tümleci *meen* “benim” zamiridir. Burada *meen-bile* “benimle” edat öbeği *meen-bile bajın sogaş kıldır* “benimle başını sallayarak” zarf öbeği içinde yer almış ve bu yapı *mendilejip kaan* “selamlaştı” yüklemine tümleci görevinde ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *etkilenen* rolü üstlenmiştir.

bile edatının sözdizimsel ve anlambilimsel rol çerçevesi

bile	Tuva Türkçesi
Anlam	“ile”
İşlev	zarf, edat, isim
Tamlayıcı türü	isim, zamir
Sözdizimsel rol	isim _(∅) + <i>bile</i> +fiil isim _(çokluk e.) + <i>bile</i> +fiil isim _(yönelme h. e.) + <i>bile</i> +fiil isim _(iyelik e.) + <i>bile</i> +fiil zamir _(çokluk e.) + <i>bile</i> +fiil zamir _(ilgi h. e.) + <i>bile</i> +fiil
Anlambilimsel rol	kaynak araç deneyimci durum kapsam etkilenen yer birliktelik faidalanan

5.5. hire “kadar”⁵

* **isim_(∅)+hire+isim:**

(33) Aardıt “çütkeen” şivi, oozundan hostalgan doraan-na, aldı_(sıfat) bazım_(isim) hire_(edat) çerje_(isim) onu talıytır şıvadapkan.

“Ağır melez ağacının “altındaki” köknar melez ağacından altı adım kadar yere doğru onu uzaklaştırmış.” (Or 24)

(33). örnekte *hire* edatı sözdizimsel olarak sıfat tamlaması ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *hire* edatının tümleci *aldı bazım* “altı adım” sıfat tamlamasıdır. Burada *aldı bazım hire*

⁵ (TOS 1955: 459; Ten 1968: 477).

“altı adım kadar” edat öbeği yön gösterme hâli eki almış *çerje* “yere doğru” sözcüğüyle tamlama oluşturmuştur. *aldı bazım hire çerje* “altı adım kadar yere doğru” edat öbeği *talıyır şıvıdapkan* “uzaklaştırmak” yüklemının tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *hedef* rolü üstlenmiştir.

* **isim_(iyelik e.)+hire+fiil:**

(34) Balıkların turar çeri taptığı-la çalgıyak **paş**_(isim) **işti**_(isim+iyelik e.) **hire**_(edat) ongulçak **boldu**_(fiil).

“Balıkların durduğu yer tam da tencere, **kazan dibi gibi oldu.**” (DK 55)

(34). örnekte *hire* edatı sözdizimsel olarak isim tamlaması ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *hire* edatının tümleci *paş işti* “kazan dibi” isim tamlamasıdır. Burada *paş işti hire* “kazan dibi gibi” edat öbeği *boldu* “oldu” yüklemının tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *benzerlik* rolüne sahiptir.

* **zamir_(soru z.)+hire+fiil:**

(35) Kadın çaa amıdıralga **kayı**_(soru zamiri) **hire**_(edat) **çañçığıp turar irgi**_{(fiil)?}

“Kadın yeni hayatına **ne kadar alışabilir ki?**” (DÇ 56)

(35). örnekte *hire* edatı sözdizimsel olarak soru zamiri ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *kayı* “ne” soru zamiri *hire* edatının tümlecidir. Burada *kayı hire* “ne kadar” edat öbeği *çañçığıp turar irgi* “alışabilir ki” yüklemının tümlecidir ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak *ölçü* rolüne sahiptir.

* **fiil_(zarf-fiil e.)+fiil_(geçmiş z. e.)+hire:**

(36) Meenj keerim **bilip**_(fiil+zarf-fiil e.) **algan**_(fiil+geçmiş z. e.) **hire**_(edat).

“Benim geleceğimi **anlamış gibi.**” (DK 108)

(36). örnekte *hire* edatı sözdizimsel olarak zarf-fiil eki almış bir fiil ile geçmiş zaman eki almış birleşik fiil ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *bilip algan* “anlamış” yapısı *hire* edatının tümlecidir. Burada *bilip algan hire* “anlamış gibi” edat öbeği yüklem görevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *durum* rolü üstlenmiştir.

* **fiil_(sifat-fiil e.)+ hire+isim:**

(37) Kiji **margıjar**_(fiil+sifat-fiil) **hire**_(edat) **çüve-daa**_(isim) aytırbadı.

“İnsan **tartışacak kadar hiçbir şey sormadı.**” (Bağ.2010: 127)

(37). örnekte *hire* edatı sözdizimsel olarak sıfat-fiil eki almış bir fiil ile tamlama oluşturmuştur. Bu cümlede *hire* edatının tümleci sıfat-fiil eki almış *margıjar* “tartışacak” sözcüğüdür. Burada *margıjar hire* “tartışacak kadar” edat öbeği *çüve-daa* “hiçbir şey” sözcüğünü niteleyerek sıfat işlevinde kullanılmıştır. Anlambilimsel olarak rol kuramına göre *ölçü* rolü üstlenmiştir.

hire edatının sözdizimsel ve anlambilimsel rol çerçevesi

hire	Tuva Türkçesi
Anlam	“kadar”
İşlev	isim, zarf, fiil, sıfat
Tamlayıcı türü	isim, zamir, sıfat-fiil, zarf-fiil
Sözdizimsel rol	isim _(∅) +hire+isim isim _(iyelik e.) +hire+fiil zamir _(soru z.) +hire+fiil fiil _(zarf-fiil e.) +fiil _(geçmiş z. e.) +hire fiil _(sifat-fiil e.) +hire+isim
Anlambilimsel rol	hedef

	benzerlik ölçü durum
--	----------------------------

6. Sonuç

Bu çalışmada Tuva Türkçesindeki son çekim edatlarının tamlayıcılarına yükledikleri sözdizimsel ve anlambilimsel roller, gramerler, sözlükler ve edebî metinlerden doküman/metin analizi yöntemiyle seçilen cümleler üzerinden incelenmiştir. Son çekim edatları diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Tuva Türkçesinde de farklı sözdizimsel ve anlambilimsel yapılara sahiptir. Bir edat farklı tamlayıcılarla öbek oluşturarak birden fazla sözdizimsel ve anlambilimsel rol üstlenebilir. Bu durum edatların farklı işlevlerde ve anlamlarda kullanılmasına sebep olur.

Tuva Türkçesinde *ışkaş, deg, deeş, -bile ve hire* edatları üzerinden yapılan incelemede sözdizimsel roller *bağlantılı dilbilgisi ve istem kuramı* çerçevesinde; anlambilimsel roller ise *durum dilbilgisi ve rol kuramı* çerçevesinde ele alınmıştır. Buna göre bu çalışmada incelenen edatların 21 farklı sözdizimsel rolde kullanıldığı; işlev olarak edat öbeğinin isim, sıfat, zarf, edat ve fiil öbekleri içinde yer aldığı; tamlayıcı türü olarak isim, zamir, sıfat-fiil ve zarf-fiil ile öbek oluşturdukları; anlambilimsel olarak *benzerlik, varsayım, etkilenen, durum, yer, karşılaştırma, ölçüt, sıralama, sebep, amaç, konu, kaynak, araç, deneyimci, kapsam, birliktelik, faydalanan, hedef* ve *ölçü* rolleri olmak üzere toplam 19 role sahip oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca bazı edatların anlambilimsel olarak çift role sahip olduğu da görülmüştür.

Edat Örnekleri İçin Yararlanılan Kaynaklar ve Kısaltmaları

Bag.2010	Kuular, Ş. (2010). <i>Baglaaş (roman)</i> . İyigi Nom, Demir Baglaaş, Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri, 408s.
Bİ	Çiñmit, Ö. (1994). <i>Balalbas is (çeçen çugaalar)</i> . Kızıl, 96s.
DÇ	Dıgınday, B. (2015). <i>Düneki çeleeş (kıska çeçen çugaalar)</i> . Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri, 124s.
DK	Kenin Lopsan, M. (2015). <i>Deerniñ körünçüü (toju bolgaş çeçen çugaalar)</i> . Kızıl, 145s.
H	Çamıyan, K. (2002). <i>Hayaa (roman)</i> . Kızıl, 188s.
KK	Hovalıg, V. Ç. (2015). <i>Kajar koygunak (uruglarga Tıva tooldar)</i> . Kızıl, 143s.
KKS	Monguş, V. (2009). <i>Kadayınga kagdırtkan sen (çeçen çugaalar)</i> . Kızıl, 175s.
Or	Düpçür, B. (2011). <i>Oruktar (barımdaalıg tooju, çeçen çüülder)</i> . Kızıl, 101s.
TÇİ	Köjeldey, M. (1995). <i>Töreen çurttan ırakka (toojular, çeçen çugaalar)</i> . Kızıl, 126s.
Ten	Tenişev, E. R. (Red.) (1968). <i>Tıva-Orus Slovar'</i> . Moskva.
TOS	Pal'mbah, A. A. (1955). <i>Tıva-Orus Slovar'</i> . Moskva.
TSTY-I	D. A. Monguş (Red.) (2003). <i>Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıka-I (A-Y)</i> . Novosibirsk.
TSTY-II	D. A. Monguş (Red.) (2011). <i>Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıka-II (K-S)</i> . Novosibirsk.
TTS	Arıkoğlu, E., K. Kuular (2003). <i>Tuva Türkçesi Sözlüğü</i> . Ankara: Türk Dil Kurumu.

KAYNAKLAR

- ADALI, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- ALKAYA, E. (2022). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ALTUNDAŞ, U. (2022). *Tuvacada Söz Öbekleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYDIN ÖZKAN, I. (2018). *Evreysel Dil Bilgisi ve Türkçede İstem*. Ankara: Gece Akademi.
- DELİCE, H. İ. (2012). "Sözcük Türleri Nasıl Tasnif Edilmelidir?". *Turkish Studies*, C. 7, (4), 27-34.
- DMITRIYEV, N. (1948). *Grammatika Başkırskogo yazıka*. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- DOĞAN, N. (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişmeleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DOĞAN, N. (2014). "Çok İşlevlilik Açısından Türkçe Edatların Söz Dizimsel ve Anlam Bilimsel Yapısı". *Dil Araştırmaları Dergisi*, (15), 105-119.
- DORJU, Ç. M. vd. (1993). *Tıva Dil (başkı uçilişçezininin surguuldarına bolgaş ege klaastar başkılarına ööredile nomu)*. Kızıl.
- EMRE, A. C. (1945). *Türk Dil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, M. (2006). "Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin "istem"e Göre Anlam Değişmeleri". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, (2), 38-50.
- ERGİN, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayınları.
- FILLMORE, C. J. (1968). "The Case for Case". *Universals in Linguistic Theory* (Haz. B. Emmon, R. T. Harms). NewYork-London.
- GENCAN, T. N. (1966). *Dil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜRSES, D. (2019). *Ege Bölgesi Ağızlarında Fiil ve Edatlarda İstem*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HACIEMİNOĞLU, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- HARRISON, K. D. (2000). *Topics in the Phonology and Morphology of Tuvan*. A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School Yale University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy.
- HELBIG, G. (1992). *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. 1st ed. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- HİRİK, S. (2019). "Türkçede Çekim İlgeçlerinin İstem Değişikliğine Art Zamanlı Bakış". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 12, (26), 449-467.
- ISHAKOV, F. G. ve A. A. Pal'mbah (1961). *Grammatika Tuvinskogo Yazıka (Fonetika i Morfolojiya)*. Moskva: İzdatel'stvo vostoynoy literaturı.
- ISHAKOV, F. G. ve A. A. Pal'mbah (1961). *Tuva Dili Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)* (Çev. E. Arıkoğlu, C. M. Bapayeva, B. Borbaanay, 2019). Ankara: Bengü Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARABULUT, F. ve T. ARI ÖZDEMİR (2017). "İstem ve İstem Analizi: Gagauz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı Bir Çalışma". *Dil Araştırmaları Dergisi*, (21), 91-112.
- KARACAN, N. (2021). *Eski Türkçede Edatların İstemi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KERİMOĞLU, C. (2016). *Genel Dilbilime Giriş*. İzmir: Pegem Akademi Yayınları.
- KOÇOĞLU GÜNDOĞDU, V. (2018). *Tuva Türkçesi Grameri (Metin-Söz Dizini)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. 1. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEWIS, G. (2000). *Turkish Grammar*. 1st ed. Oxford: Oxford University Press.

- MART-OOL, K. B. (2002). *5-9 klasstarga Tıva dıldı başkılaarınıñ metodıkazı*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- MATTHEWS, P. (2007), "The Scope of Valency in Grammar". (Haz. T. Herbest, K. Götz-Votteler). *Valency-Theoretical, Descriptive and Cognitive Issues*. New York: Walter de Gruyter, 3-14.
- TESNIÈRE, L. (1999). "Tesnière, Lucien" (Çev. N. Güz). *Yirminci Yüzyıl Dilbilimi*. İstanbul: Multilingual Yayınları. 131-166.
- TOSUN, İ. (2011). *Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UZUN, N. E. (2000). *Ana Çizgileriyle Evrensel Dil Bilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- ÜSTÜNOVA, K. (2008). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- VARDAR, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. 2. Baskı. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- YAYLAGÜL, Ö. (2015). *Göstergebilim ve Dilbilim*. Ankara: Hece Yayınları.
- YELOĞLU, A. (2017). "Ötken Künler Romanı Örneğinde Özbek Türkçesinde Türemiş ve Türemiş Yapılı Edatların Oluşumu Üzerine". *TÜBAR*, (41), 277-292.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.